

Д. Я. ТЕЛЕГІН, В. Д. ДЯДЕНКО

НОВІ СКІФСЬКІ ГОРОДИЩА І ПОСЕЛЕННЯ НА СЕРЕДНЬОМУ ДНІПРІ

У 1956—1957 рр. під час археологічної розвідки в зоні спорудження Кременчуцького водоймища на лівому березі Дніпра авторами виявлено два нових скіфських городища. Тоді ж знайдені залишки кількох поселень з керамікою скіфського часу.

Городище розташовані на високому корінному березі Дніпра поблизу сіл Крутьки і Васютинці Чернобаївського району Черкаської області, на відстані близько 20 км одне від одного. Поселення з скіфською керамікою виявлені на борівій терасі Дніпра в околицях с. Жовнин поблизу гирла р. Сули, біля с. Коробівка Золотоніського району та с. Мельники Чернобаївського району Черкаської області. Ці поселення розміщені на вузькій смузі берега Дніпра і між його лівими притоками — Супоем і Сулою. Територія відкритих поселень біля с. Коробівка, Мельники і частково Жовнина нині перекриті водами Кременчуцького моря (рис. 1).

Городище біля с. Крутьки знаходиться на північний схід від колишнього села¹. Воно займає мис корінного берега, обмежений з південного заходу природним крутим схилом високого берега Дніпра, а зі сходу — широкою Жадовицькою балкою. Висота мису над рівнем заболоченої заплави Дніпра — до 30 м.

З напільного боку городище, яке має в плані форму майже рівнобедреного трикутника, обмежене прямим валом з ровом перед ним (рис. 2). Довжина валу, що відділяє городище від плато, близько 500 м. Вал тягнеться з заходу на схід: від схилів стрімкого корінного берега Дніпра до Жадовицької балки, закругляючись тут на південь, частково вздовж самої балки². Загальна площа городища становить понад 20 га.

Висота штучного валу з боку рову від 3 до 5 і більше метрів (рахуючи від дна рову). Глибина самого рову 1,5—2 м, в східній частині — близько 3 м, ширина — понад 10 м. З напільного боку рів більш пологий, з боку валу — крутіший. Ширина його верхньої площадки понад 5 м. Всередині городища вал також більш пологий, в бік рову — крутіший. У зрізах окопів часів Великої Вітчизняної війни, розташованих на валу, а також у відслоненнях на схилах Дніпра, Жадовицької балки і сучасної дороги, що перерізає вал, добре простежується його структура. Верхня частина валу (до 1 м) складається з кількох шарів підсипки темного ґрунту. Нижче неї, до глибини 2,5—3 м, залягають шари глини, обпаленої до цегляного кольору, перемішаної з прошарка-

¹ У зв'язку з затопленням Кременчуцьким водоймищем великих площ, села Крутьки, Васютинці, Жовнин перенесені на нові місця.

² У місцевого населення цей напільний вал городища відомий під назвою «валок». Можливо, саме про цей «валок на горі» поблизу с. Крутьки повідомляє Л. В. Падалка в праці «Прошлое Полтавской губернии и ее заселение». Полтава, 1914 г., стор. 178.

Рис. 1. Скіфські поселення (1, 3, 5—8) і городища (2, 4):
 1 — Коробівка; 2 — Крутьки; 3 — Мельники; 4 — Васютинці; 5 — Жовни, ур. Біленкові Бурти;
 6—7 — Жовнинський острів; 8 — Жовни, ур. Васюни.

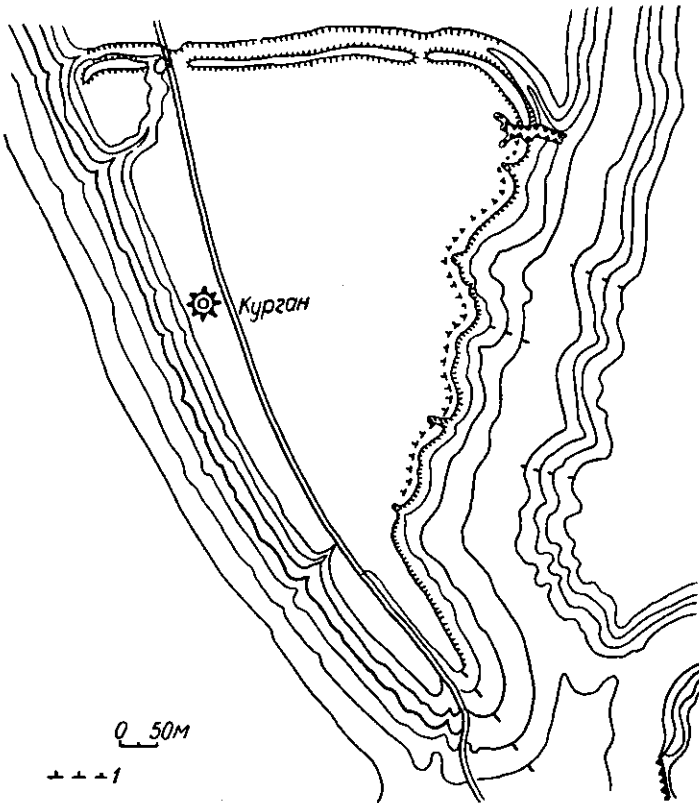

Рис. 2. Крутьки. План городища скіфського часу:
 1. Сліди ескарпування.

ми темного ґрунту, що становлять основу валу. Тут же місцями помітні сліди скупчень деревного вугілля (переважно від дубу).

Поблизу західного кінця валу, над долиною Дніпра, невелика частина городища відокремлена ще одним валом з ровом. Тут було створене додаткове укріплення — «дитинець». Розміри цього меншого укріплення — приблизно 50×50 м. З південного заходу між «дитинцем» і основною частиною городища вклинювався глибокий рів-балка, що, ма-

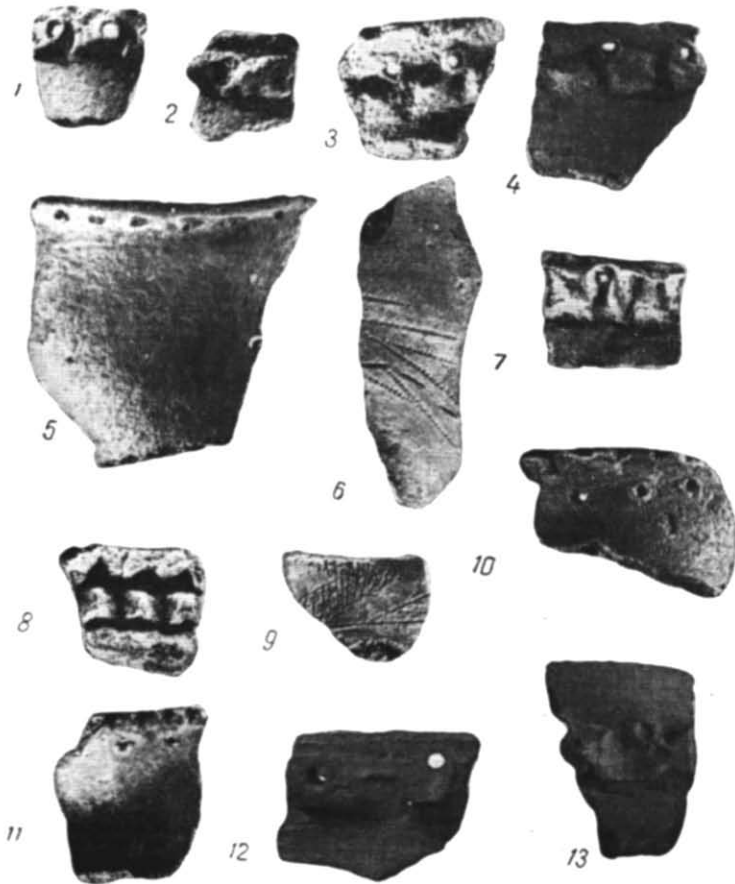

Рис. 3. Кераміка з городища і поселень скіфського часу Середнього Подніпров'я:

1, 2 — Крутьки; 3, 4 — Васютинці; 5 — Жовнин, ур. Біленкові Бурти; 6, 7 — Жовнинський острів; 8—11 — Коробівка; 12—13 — Мельники.

буть, служив спуском до Дніпра. В'їзд на городище знаходився, певне, ближче до східного кінця валу, що переривається тут проходом шириною 5 м. Цей в'їзд захищався з напільного боку природним яром, з яким тут зливався рів. Слід зазначити, що вали тут особливо високі й круті.

У верхній частині східні схили городища, майже на всьому протязі Жадовицької балки, мають виразні сліди штучного ескарпування висотою 5—6 м. Нижня частина ескарпу упирається в горизонтальну площину шириною від 2 до 5 м. У західній частині, на території городища, над долиною Дніпра біля дороги, височать залишки розкопаного кургану діаметром понад 30 м.

Спеціальні археологічні дослідження на городищі не проводились. У 1956—1957 рр. тут лише зібрано наземний матеріал, переважно в північно-східному краї городища. Серед знахідок — фрагменти ліпної архаїчної кераміки скіфського типу VI—V ст. до н. е. Знайдено близь-

ко 20 уламків, у тому числі вінця від горщиків з наліпним розчленованим валиком (рис. 3, 2) і наскрізними проколами під зрізом (рис. 3, 1), миски з наколами із внутрішнього боку (рис. 4, 1), уламки стінок, мабуть, амфор, точильний брусок з пісковика, кругле біконічне пряслице (рис. 4, 9), кістки тварин. Як повідомляють місцеві мешканці, на горо-

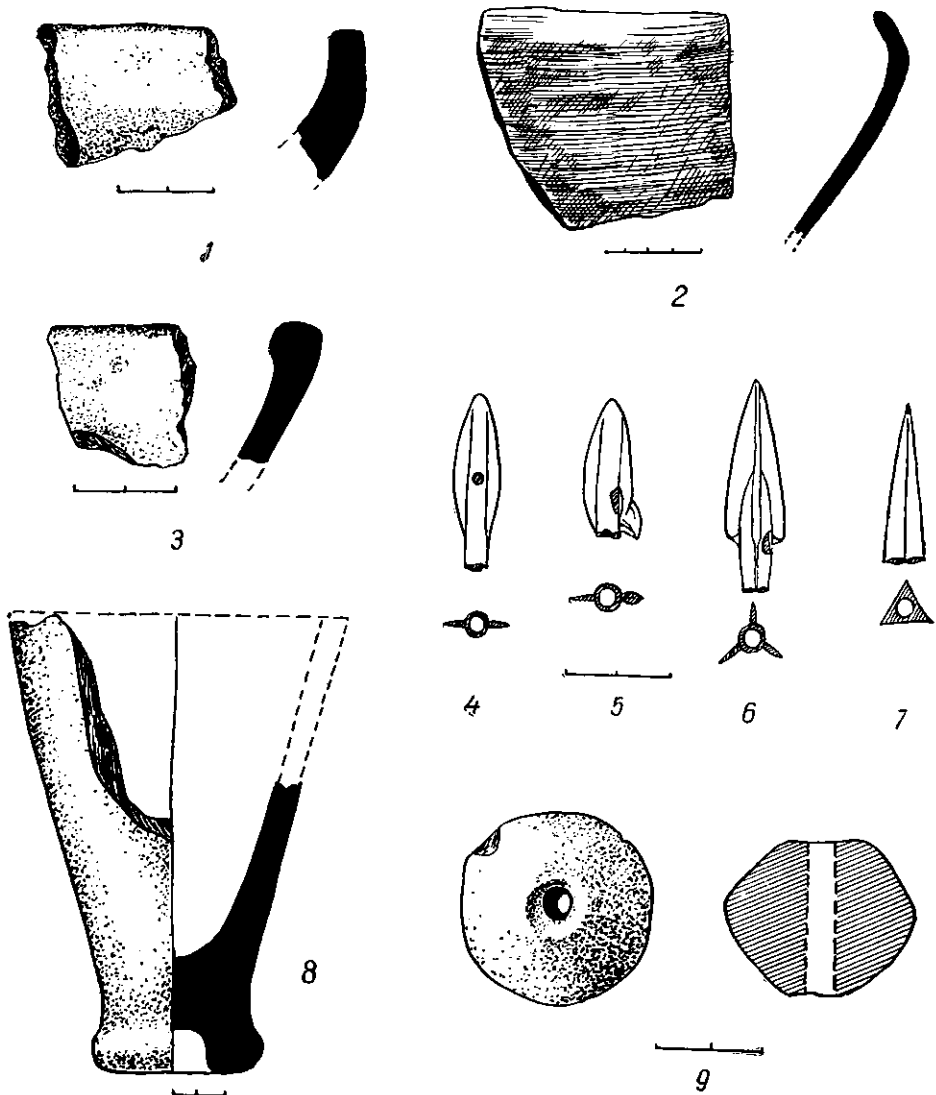

Рис. 4. Кераміка і вістря стріл з городищ і поселень скіфського часу: 1, 9 — Крутьки; 2 — Васютинці; 3 — Коробівка; 4—8 — Жовниц, ур. Біленкові Бурти.

дищі у свій час знаходили бронзові наконечники стріл, в тому числі з бічним шипом, тощо.

Друге скіфське городище знаходиться за 2,5 км на захід від с. Васютинці, близько 1 км на південь від Журбина хутора, в ур. Юрченківка. Подібно до Крутьківського, воно розміщене на високому мисі корінного плато берега Дніпра і має форму, близьку до підтрикутної, площею близько 30 га (рис. 5).

З південно-західного боку городище обмежене стрімкими схилами Дніпра заввишки до 50 м, а з північного — заболоченою балкою «По-

півщина»³. З південно-східного боку городище оточує вал довжиною близько 650 м. Вал давно розорюється і розплився, його висота з боку рову — близько 1,5 м, ширина понад 35 м. Перед валом помітні сліди широкого (до 30 м) рову, що також дуже заплив. В середній частині вал має вигин у напільний бік. На його поверхні помітні плями червоного обпаленого ґрунту, трапляються шматки печини, скупчення вугілля від дубу тощо.

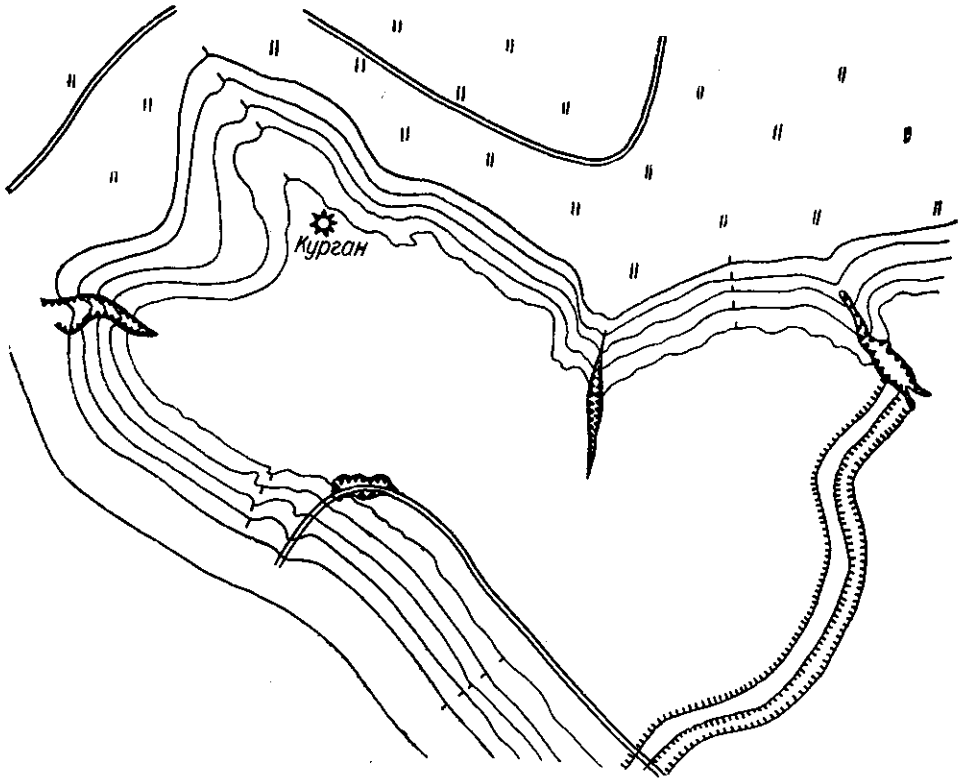

Рис. 5. Васютинці. План скіфського городища.

В центральній частині валу нами прокопана поперечна траншея довжиною 12 м, шириною 1 м (рис. 6). Напластування валу включають шар світло-жовтого суглинку завтовшки до 1 м, який залягає на поверхні похованого чорнозему приблизно такої ж товщини. Нижче йде материкова глина.

З напільного боку валу в шарі суглинку відмічено прошарок ґрунту, дуже насичений деревним вугіллям і шматками обвугленого дерева, в напрямку до напільного боку він виклинюється. Довжина прошарку понад 4 м, товщина з боку городища близько 0,7 м. Очевидно, як і на Крутьківському городищі, перед нами сліди згорілих дерев'яних споруд, що входили в конструкцію валу. Як відомо, наявність згорілих конструкцій, обпаленої глини всередині валів — одна з характерних особливостей ранньоскіфських укріплених городищ⁴.

У 1966 р., під час повторної розвідки, на крайньому північно-західному кінці городища, над балкою «Попівщина», неподалік від насипу,

³ План Васютинського городища знято в 1957 р. В. С. Драчуком.

⁴ І. В. Фабриціус. Тясминська експедиція.— АП, т. II. К., 1949, стор. 82, 83, 85; Б. А. Шрамко. Поселення скіфського часу в басейні С. Дінця.— Археологія, т. XIV. К., 1962, стор. 139—141; його ж. Городище скіфського времени у с. Караван на Харьковщине.— КСИА, вып. 7. К., 1957, стор. 61.

що мав вигляд кургану, нами виявлені залишки культурного шару. Тут, на відстані близько 50 м на південь від краю балки, на поверхні зібрано уламки посуду скіфського типу, глиняна обмазка з відбитками соломи, уламки обпаленого граніту, вугілля, кістки тварин тощо. Знахідки на поверхні ріллі розміщуються у вигляді скупчень діаметром близько 2—3 м на відстані 2—5 м, одне від одного. Скупчення належать, очевидно, залишкам глинобитних печей і печей-кам'янок від наземних жи-

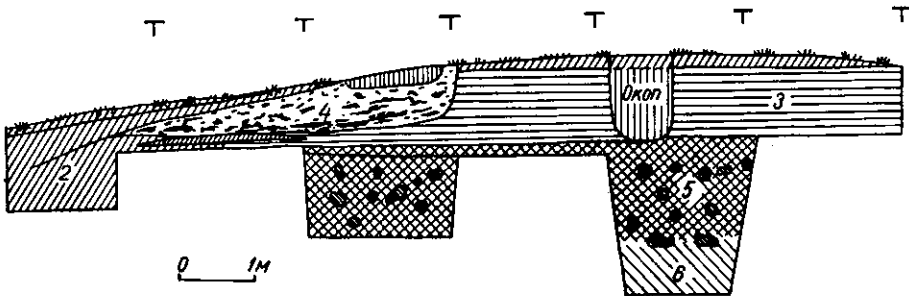

Рис. 6. Васютинське городище. Розріз через напільну половину валу:
1 — дерновий шар; 2 — гумусовий ґрунт; 3 — суглинок; 4 — прошарки вугілля і горілого дерева;
5 — похований чорнозем з кротовинами; 6 — материковий лес.

тел. Як показали дані зондажу, черені печей залягають на глибині близько півметра від сучасної поверхні. Всього тут зафіксовано до десятка подібних культурних плям.

Зразки кераміки, зібрані тут (близько 30 фрагментів), відносяться до того ж ранньоскіфського типу, що й на городищі біля с. Крутьки. Це — уламки ліпних товсто- і тонкостінних плоскодонних посудин діаметром до 40 см, слабо відігнуті вінця яких прикрашені наліпним розчленованим валиком, з суцільними проколами під краєм (рис. 3, 3, 4) або без них. Глиняна маса містить домішки товченого граніту і кварцю, поверхня злегка заглажена. Досить численні фрагменти сіроглиняних мисок із загнутими всередину вінцями діаметром до 35 см (рис. 4, 2). Вони мають ретельно заглажену внутрішню і лощену зовнішню поверхні, тісто добре відмуглене й обпалене. Кераміка з Васютинського і Крутьківського городищ знаходить аналогію в матеріалах скіфських пам'яток басейну р. Тясмин (Шарпівська група городищ)⁵, Київського Придніпров'я (Хотів)⁶ та ін.

За півкілометра на південний схід від Васютинського городища, на високому березі над долиною Дніпра, розташована курганна група. Вона складається з трьох земляних насипів діаметром понад 40 м і висотою до 5 м, витягнутих в одну лінію протягом 180 м. Культурних залишків при насипах, що розкопані частково, не виявлено.

Сліди чотирьох поселень скіфського часу виявлено на території та в околицях с. Жовнин Чернобаївського району.

Перше поселення в ур. Біленкові Бурти (східна частина колишнього села) розміщене на видовженій з півночі на південь гряді площею близько 600×200 м, що височіла до 15 м над рівнем р. Сули, неподалік від впадіння її в Дніпро. З півночі і сходу гряда обмивалася р. Сулою, з півдня і заходу обмежувалася природним похилим пониженням заплави Дніпра і Сули⁷. В південній частині урочища, на глибині понад 1 м,

⁵ І. В. Фабриціус. Тясминська експедиція 1947 р.— АП, т. IV. К., 1952, табл. II, 2, 6, 8.

⁶ Є. Ф. Покровська. Хотівське городище.— АП, т. IV. К., 1952, табл. II.

⁷ Виходячи з умов рельєфу, не виключено, що ця місцевість також була пристосована під укріплене городище, залишки напільних укріплень якого, можливо, знищені за час існування теперішнього села.

у лесі знайдене розмите водою скупчення уламків грецької амфори (днище, дві овальні ручки, стінки) (рис. 4, 8). Тут же знаходились залишки окислених залізних предметів: уламки округлої втулки (довжиною близько 15 см, діаметром 3,5 см), можливо, від списа; залізного леза (загальною довжиною понад 25 см, шириною 4,5 см); бронзові трилопатеві стріли завдовжки 3—4 см (рис. 4, 6, 7) тощо.

Знайдені уламки ліпних горщиків з валиком під вінцями або без валика, діаметром до 35 см, прикрашених невеликими наскрізними проколами (рис. 3, 5), дволопатеві лавролісті стріли (завдовжки 2,5 см і 3,5 см) з шипом і без нього (рис. 4, 4, 5) тощо.

Датуючи матеріалами поселення в ур. Біленкові Бурти, крім типової скіфської кераміки, є уламки амфор і вістря стріл. Амфорі з Жовнина можна відшукати аналогію серед матеріалів, виявлених у грецьких містах Південної України, зокрема в Боспорі, що датуються VI—V, частково IV ст. до н. е.⁸ За даними Г. І. Мелюкової, дво- і трилопатеві вістря стріл, аналогічні жовнинським, відносяться до кінця VII та VI ст. до н. е.⁹

Друге жовнинське поселення розташоване поблизу першого, за 3 км південніше колишнього села, в східній частині Жовнинського острова. Тут, навесні 1965 р. місцевим краєзнавцем М. Х. Лівашовим у розмивах піщаного берега знайдені характерні скіфські уламки горщиків з вінцями, прикрашеними масивними валиками, розчленованими пальцевими защипами, і наскрізними проколами під краєм (рис. 3, 7). Тут же зібрані фрагменти ліпних сіролискованих стінок, прикрашених геометричним орнаментом відтисків дрібнозубчастого штампа по плічках (рис. 3, 6). Останні можуть бути віднесені до початкового часу скіфського періоду (кінець VII — початок VI ст. до н. е.).

Третє поселення з аналогічною керамікою виявлене М. Х. Лівашовим у південно-західній частині Жовнинського острова в розмиві над колишньою заплавою. Сліди четвертого Жовнинського поселення зафіксовані мешканцем с. Жовнин А. В. Кравцем у 1965—1966 рр. в ур. Васюни. Тут, близько 3 км на північний захід від центру села, на краю надзаплавної тераси р. Сули, під мисом корінного плато серед інших знахідок зібрані уламки скіфської кераміки.

Коробівське поселення розміщене на західній околиці колишнього села, на краю борової тераси в ур. Пруська, яка підноситься над заболоченою заплавою лівого берега Дніпра на 4—5 м. На площі 300×60 м у видувах і шурфах зібрано численний керамічний матеріал та уламки печини. Кераміка представлена уламками горщиків, мисок і черпаків. Горщики за характером вінець поділяються на три групи. До першої з них відносяться досить товстостінні посудини з шорсткою поверхнею, прикрашені наліпним розчленованим валиком і наскрізними отворами або перлинами під зрізом вінець (рис. 3, 8). До другої — належать подібні ж кухонні горщики без наліпного валика під краєм. Їх вінця також прикрашені проколами або «перлинами» (рис. 3, 10, 11). Край вінець у обох групах посуду покритий защипами, рідше косими насічками. До третьої — відносяться тонкостінні неорнаментовані горщики з відхиленими назовні вінцями і гладким краєм. Частина горщиків прикрашена слабо виступаючим валиком, інколи розчленованим, розміщеним на плічках. Є декілька уламків «столового» посуду (горщики, черпаки), уламок верхньої частини горщика з проколами під вінцями, фрагменти стінок такого ж посуду, орнаментованого врізним геометричним візерунком (рис. 3, 9). Трапляються фрагменти мисок товсто- і тонкостінних з сіролисковою поверхнею, дещо загнутим всередину краєм

⁸ И. Б. Зеест. Керамическая тара Боспора.— МИА, № 83. М., 1960, табл. III, 10, 11; табл. IV, 11, в, е.

⁹ А. И. Мелюкова. Вооружение скифов.— САИ, Д1—4. М., 1964, табл. 6-а, 2, 3; 3, 4, 7, 10; 1, 5; табл. 7-а, 1, 4, 13, 15; 7—10; табл. 8-а, 6, 7; 2, 4.

(рис. 4, 3). Уламки черпаків представлені фрагментами стінок і ручки посуду. Одна з них прикрашена геометричним врізним орнаментом у вигляді незаштрихованих смуг, сітки, трикутників тощо.

Сліди неукріпленого поселення скифського часу виявлені у 1956 р. поблизу с. Мельники. Поселення міститься трохи південніше колишнього села в долині Дніпра на віддалі 0,5 км від плато і близько 5 км від Крутьківського городища. На площі поселення у видувах піщаного підвищення в заплаві Дніпра зібрано 20 фрагментів кераміки, що спорадично трапляються на протязі 0,5 км. Кераміка цілком аналогічна знахідкам Крутьківського і Васютинського городищ. Серед знахідок: вінця з наліпним розчленованим валиком і проколами (рис. 3, 12, 13), уламки стінок з чорним і сірим лискуванням (миски, черпаки), уламок овальної в розрізі ручки тощо.

Отже, виявлені в долині Середнього Дніпра на лівобережжі Черкащини нові городища і поселення за характером знахідок близькі між собою. На підставі аналогій вони здебільшого можуть бути віднесені до ранньоскифського часу і датуватися кінцем VII—VI ст. до н. е.

Пам'ятки розглядуваного періоду на Середньому Подніпров'ї Лівобережжя, зокрема в долині Дніпра, майже зовсім не були відомі¹⁰. Тому описані городища і поселення в значній мірі заповнюють білу пляму на археологічній карті скифського часу Середньої Наддніпрянищини.

Д. Я. ТЕЛЕГИН, В. Д. ДЯДЕНКО

НОВЫЕ СКИФСКИЕ ГОРОДИЩА И ПОСЕЛЕНИЯ НА СРЕДНЕМ ДНЕПРЕ

Резюме

В 1956—1963 гг., во время исследований на территории затопления Кременчугской ГЭС, между устьями рек Супоя и Сулы были обнаружены новые городища и поселения скифского времени. Среди них два больших городища мысового типа у сел Крутьки и Васютинцы Чернобаевского района Черкасской области площадью до 30 га каждое. С напольной стороны они ограждены рвом и валом с обгоревшими внутри конструкциями, аналогичными тясминской группе городищ. Шесть неукрепленных поселений у сс. Коробовка, Мельники и Жовнин Черкасской области, расположены в пойме Днестра. Городища и поселения по находкам местной и привозной керамики, наконечников стрел можно датировать в основном концом VII—VI вв. до н. э.

Вновь выявленные пункты на левом берегу Среднего Днестра заполняют пробел в археологической карте, помогая установить характер поселений и культуры местного оседлого населения в скифское время, изученных на этой территории еще очень слабо.

¹⁰ И. И. Ляпушкин. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа.— МИА, № 104. М., 1961, рис. 2.